

УДК 94 (438). 081

Степан Сияк*

СТАН ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті проаналізовано економічне, господарське, етнічне та культурно-освітнє становище Волинського воєводства в складі Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: Волинське воєводство, сільське господарство, етнічна структура, військові організації.

В статье проанализировано экономическое хозяйственное, этническое и образовательное положение Волынского воеводства в составе Второй Речи Посполитой.

Ключевые слова: Волынское воеводство, сельское хозяйство, этническая структура, парамилитарные организации.

The article analyzes the economic, ethnic, cultural and educational situation of the Volyn voivodeship as part of the Second Polish Republic.

Key words: Volhyn land, agriculture, ethnic structure, military organization.

Включення Волині до складу відродженої Польської держави відбулось внаслідок підписання 18 березня 1921 р. Рижського мирного договору між урядом Ю.Пілсудського та радянським урядом В.Леніна. Ще до підписання цього договору в лютому 1921 р. було утворено Волинське воєводство з центром у м. Луцьк.

Історіографія проблеми українсько-польських взаємин міжвоєнного періоду на сьогодні доволі широка і включає праці вітчизняних так і польських істориків. Особливої уваги, враховуючи досліджувану проблему, заслугове монографія Ю.Ю.Сливки. Він став одним із перших у радянський час учених, хто означив основні тенденції політики Польщі в Західній Україні. Іншими представниками досліджуваної проблеми є М.Кучерепа та А.Свинчук. Що ж до польської історіографії, то слід відмітити праці таких науковців, як Є.Кенсік, Е.Метліч, А.Гіза, В.Меджерецький, А.Хойновський в роботах яких, висвітлюється міжетнічне, політичне та господарське життя Волинського воєводства в міжвоєнний період.

* **Сияк Степан** – аспірант кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету.

Науковий керівник – к. і. н., доцент, декан історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету Шеретюк В.М.

Волинське воєводство знаходилося на території західної та центральної частини давньої Волинської губернії. На півночі межувало з Поліським воєводством, на заході з Люблінським, на півдні з Львівським та Тернопільським. В міжвоєнний період Волинське воєводство було однією з найбільших адміністративних одиниць Польщі – що займало 35 744 км – та поступалося тільки сусідньому Поліському воєводстві. Кількість жителів складало – 2 085 600 осіб (згідно перепису населення 1931 р.). Воєводство поділялося на 11 повітів з 22 міськими і 103 сільськими гмінами¹.

Основою економіки Волинського воєводства до воєнного та міжвоєнного періодів становило сільське господарство. Переважна більшість населення (81%) була зайнята в сільському господарстві, у промисловості було зайнято 7,2%, у торгівлі – 5,7%, в інших галузях – 6,1% від загальної чисельності мешканців воєводства. Таким чином, основою економіки Волинського воєводства було сільське господарство, і ця обставина мала визначальний вплив на економічну ситуацію в краї в цілому. За даними польської статистики під сільсько господарські угіддя у воєводстві використовувалося 2 474 141 га ґрунтів та угідь: з них орні ґрунти становили 47,8%, ліси – 25,9%, луки – 12,5%, пасовиська – 2,6%, сади і городи – 2,5%, води і торфовища – 0,7%, нежитки – 6,3%. Проте, беручи до уваги ці середньостатистичні показники, слід враховувати специфіку поліських повітів, де орні ґрунти становили лише 25,5%, а нежитки – понад 18% загальної площі, що зумовило певні особливості сільськогосподарської спеціалізації цього регіону².

Основу аграрної системи Волинського воєводства становили індивідуальні господарства, засновані на приватній власності на землю та майно. На 1921 р. їх структура залежно від площі земельних угідь: більшу половину майже 52% становили малоземельні господарства площею до 5 га, 47,4 % – господарства від 5 до 50 га і лише 0,71 % – господарства із розмірами земельних ділянок понад 50 га³. Перша, найчисельніша група представляла дрібні, малопродуктивні господарства практично натурального типу, які забезпечували необхідною продукцією їх власників і не були пов'язані з ринком. Головним фактором, який стримував їх розвиток, була недостатність землі. В тих умовах рентабельним, прибутковим могло бути господарство площею не менше 10 га. Переважаючи чисельно, ці господарства посідали лише 13,7% землі та угідь. З іншого боку, господарства великої земельної власності (понад 50 га), яких у Волинському воєводстві налічувалося лише 1620 (0,71% від загальної кількості) зосередили у своїх руках 44,48%

¹ *Kęsik J. Województwo Wołyńskie 1921–1939 w świetle liczb i faktów // Przegląd Wschodni. –Т. IV. – Wrocław. – 1997. – S. 99.*

² *Дорошук С. Аграрний сектор Волинського воєводства (1921–1939 рр.) // Наукові розвідки молодих. – Випуск №2, 2010. – С. 108–113.*

³ *Wolyn w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczący województwa Wołyńskiego. Pod red. Stefana Witkowskiego i Stanisława Landy. – Luck. – 1939. – S. 2.*

сільськогосподарських земель та угідь. Так, наприклад, Любомирський володів 9 тис. га, Пружинський 10 тис. га, Малинський 20 тис. га. Для піднесення ефективності сільськогосподарського виробництва, вирішення багатьох проблем як економічного, так і соціального характеру необхідно було перерозподілити землю, здійснити ряд заходів, спрямованих на модернізацію аграрної системи. Для цього польський уряд ще з 1919 р. розпочав аграрну реформу. Проте на початку 20-х рр. реформа просувалася надто повільно. 20 серпня 1925 р. Сейм ухвалив новий закон про аграрну реформу, який вступав у дію з 28 грудня 1925 р. і отримав назву «Про виконання аграрної реформи»⁴. Цей акт став основоположним документом для подальшого здійснення перетворень в аграрному секторі Польщі. Волинське село стало також об'єктом реформування. Згідно із ст. 1 закону аграрний устрій Польщі мав опиратися на сильні, високопродуктивні господарства різного типу і величини, які базуються на приватній власності. Основними складовими реформи були: перерозподіл земельної власності шляхом обмеження великого землеволодіння. Так максимальна норма для приміських та промислових районів встановлювалася у розмірі 60 га, для сільськогосподарських – 300 га, а надлишкові землі підлягали викупу з наступним поділом їх на окремі ділянки парцелі, які використовувалися для забезпечення безземельних та доповнення малоземельних господарств. Із частини цих земель також формувався державний запас, із якого виділялися землі для польських колоністів-осадників; реорганізація землекористування, основною складовою якої було об'єднання розрізнених ділянок одного власника в один земельний наділ (комасація), що мало створити значні зручності для господаря: забезпечити можливість раціонально спланувати посіви та сівозміни, заощадити час і фізичну працю на обробіток землі, застосувати раціональні агротехнології тощо. Реформа також передбачала ліквідацію сервітутів – права селян на спільне з поміщиками користування пасовищами, сіножатями, лісами⁵.

Важливою складовою реформи була раціоналізація землекористування, що здійснювалася шляхом комасації – по суті, ліквідації черезсмужжя та вузькосмужжя. На кінець 1921 р. у Волинському воєводстві черезсмужжя було характерним для 59,2% господарств площею до 50 га. У багатьох випадках земельні володіння одного власника знаходилися в кількох, а іноді й в кільканадцяти ділянках, розташованих на значній відстані від помешкання і одна від одної. Часто, маючи ширину в 1-2 метри, ці ділянки простягались на кілометр, а іноді й більше. З 226060 господарств площею до 50 га 133928 господарств мали ґрунти в розроблених в ділянках, причому з двох ділянок

⁴ *Mędrzecki W.* Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Polska Academia Nauk, Instytut Historii. – Wrocław – Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź. – 1988. – S. 12.

⁵ *Сливка Ю.Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К., 1985. – С. 147.

складались 11975 (8,9%) господарств, з трьох – 23367 (17,5%), з чотирьох – 16725 (12,5%). Більшість господарств складалася з 6-10 ділянок – 43443 (32,4%)⁶. Крім того, землевпорядкуванню сприяла і ліквідація сервітутів. Ґрунти та угіддя, що перебували у спільному користуванні, були, як правило, в занедбаному стані, тому, що не мали конкретного власника, який дбайливо ставився б до них, раціонально використовував. Крім того, сервітути вносили розлад в роботи, пов'язані з парцеляцією ґрунтів та комасацією наділів. Станом на кінець 1938 р. сервітутні права були ліквідовані у 402 об'єктах із 707.⁷ У ході реорганізації земельного устрою значна увага приділялася господарському освоєнню нових земель, залученню в господарський обіг невжитків. Якщо у 1921 р. орні ґрунти тут займали площу 1 138 801 га або майже половину (47,8%) селянських угідь. До 1939 р. їх площа зросла до 1 499 904 га, тобто збільшилася на 31,7%. У цілому аграрна реформа стала одним із найважливіших чинників, які вплинули на стан сільського господарства у Волинському воєводстві. Як наслідок основною галуззю сільсько-господарського виробництва на Волині було землеробство⁸.

Другою важливою галуззю сільськогосподарського виробництва у Волинському воєводстві було тваринництво. Починаючи від 1922 р. до початку світової економічної кризи (1929 р.), тут спостерігається поступове нарощування кількісних показників. Так, якщо у 1922 р. кількість коней становила 252 тис. голів, великої рогатої худоби (ВРХ) – 364 тис. голів, свиней – 119 тис. голів, овець – 632 тис. голів, то у 1929 р. коней нараховувалось 412 тис. голів, ВРХ – 613 тис. голів, свиней – 371 тис. голів, овець – 149 тис. голів. Приріст поголів'я у Волинському воєводстві за цей період склав: коней – 63,4%, ВРХ – 68,3%, свиней – 211,2%, овець – 136,5%⁹.

Польський уряд, поділивши державу на дві господарські території (Польщу «А» (власне польські землі) і Польщу «Б»(західноукраїнські та західнобілоруські території)), свідомо сприяв збереженню економічно відсталих регіонів держави з метою збереження ринків збуту для більш промислово розвинених центральних воєводств. У результаті 1/3 волинської промисловості це – каменоломні, тартаки та електростанції, які належали державі та місцевим органам управління. Для залучення приватних інвестицій створювалися приватно-державні підприємства, в яких держава вкладала кошти в засоби виробництва, а приватні особи –

⁶ *Giza A.* Położenie ludności ukraińskiej na południowo – wschodnich ziemiach Polski w latach międzywojennych. – Wrocławskie Studia Wschodnie. – 1999. – S. 108.

⁷ *Свинчук А.* Економічна політика польського уряду на Волині в 1921–1939 рр.: реалізація програм у галузі розвитку промисловості // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Вип. 4. – Луцьк, 1999. – С. 110.

⁸ *Кучерена М.* Волинь у міжвоєнний період (1921–1939). – Луцьк, 1994. – С. 34.

⁹ *Дорошук С.* Особливості промислового розвитку Волині у міжвоєнний період // Наукові розвідки молодих. – Випуск №1. – 2010. – С. 90.

в оборотний капітал. Але такі заходи не призвели до помітних зрушень¹⁰.

Особливістю розвитку промисловості на початку 20-х рр. ХХ ст. стала необхідність впровадження якісно нових підходів у промисловому виробництві для підвищення якості та конкурентноспроможності продукції, пошук нових ринків збуту, що було зумовлено включенням краю до Польщі. Це призводить до нестабільності та припинення діяльності багатьох підприємств. У результаті на 1923 р. на Волині працювало лише 64,8% підприємств із понад трьох тисяч. Зокрема в 1923 р. припинилась діяльність на Ківерцівському державному лісопильному заводі, Ковельській тютюновій фабриці та інших підприємствах¹¹. Крім того, характерною рисою промислового розвитку регіону була його сезонність, а також залежність від стану замовлень та рівня зайнятості працівників. Особливо такі тенденції спостерігалися в лісовій, лісопильній галузях та виробництві будівельних матеріалів¹².

17 грудня 1920 р. польський Сейм прийняв закон про осадництво, саме з цієї дати бере свій початок військова колонізація на «східних кресах». Передбачалось, що осадники мали отримати 400 000 тис. га землі, однак, до початку 1923 р. було надано у користування осадникам близько 57 тис. га, яке було поділено на 8732 господарств (осад), з яких 3548 на Волині.

Більшість осадників отримали землю безкоштовно, держава обіцяла їм також допомогу у господарстві. Такі умови притягували людей часто не готових до роботи на землі, тому що на 5557 господарств осіли на постійне місце, решта покинула господарювання, або віддали їх для держави. Ті з осадників, котрі перезимували на своїх господарствах, належали до активного господарського елементу. Вони брали активну участь у громадсько-політичному житті краю, виконували функції війтів, директорів підприємств¹³.

Фонд, з якого осадникам наділялась земля складався з державних, головним чином конфіскованих царським урядом після повстання 1863–1864 рр. поміщицьких земель (переважно поміщиків не польської національності, які до 1 квітня 1921 р. не повернулись у свої маєтки), земель православного духовенства¹⁴.

Згідно закону від 17 грудня 1920 р. на одного колоніста, польським урядом передбачалось: одна пара коней з упряжжю та возом (після демобілізації осадника); 80 мі дерева, та інші необхідні матеріали для розбудови

¹⁰ *Кучерена М.* Історія Волині міжвоєнного періоду в документах і матеріалах Державного архіву Волинської області // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – №1. – 2000. – Луцьк, 2000. – С. 91.

¹¹ *Chojnowski A.* Концепcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 // Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław – Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź. – 1979. – S. 45.

¹² *Гарматны В.* Вайсковыя асаднікі Палескага ваяводства і іх дзейнасць сярод мясцовага селянства ў 1921–1939 // Артыкулы № 5. – Баранавічы. – 2003. – С. 145.

¹³ Там само. – С. 145.

¹⁴ *Chojnowski A.* Концепcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939... – S. 45.

господарства; кредит на 50 000 марок (1921 р.) на облаштування¹⁵.

У обов'язок осадництва також входило збір інформації агентурного характеру, підтримка влади при оголошенні призову до збройних сил, організація варти для стратегічно важливих об'єктів, а також виконання поліцейських функцій¹⁶.

Військова колонізація не принесла очікуваних результатів для її творців. Найінтенсивніше вона проводилась в 1921–1923 рр. На впровадження та здійснення програми, що до осадників стояли господарські труднощі держави, а також фактичний стан партизанської війни на східних землях¹⁷.

Зайнятість населення впливала і на чисельність і на густоту населення. Основна маса населення проживала у селі. Українці в основному проживали на селі. У містах ледве 41 тис. (16,3%) визнавало себе українцями. В структурі місцевого населення домінували євреї. Згідно офіційній статистиці з 1931 р. 49% міського населення становили євреї. На тлі міжвоєнної Польщі у Волинському воєводстві у містах мешкало тільки 70 тис. поляків, чи 27,5% від всього міського населення¹⁸.

Великий вплив на характер суспільно-господарських стосунків відіграло село. Аналізуючи статистичні дані другого польського перепису з 1931 р. на селі мешкало 87,9% загальної кількості мешканців воєводства, при чому в деяких повітах відсоток цей був значно вищий. В Любомильському повіті сільські жителі склали 95,2%, Костопільському – 94%, в повітах Дубно, Крем'янець, Сарни – 92%. На початку 30-х рр. сільським господарством у Волинському воєводстві займалося 79% жителів.

Середня густина населення по країні на той час становила 83 особи на 1 км. У кількох повітах Волинського воєводства густина населення була не великою, наприклад: у Сарненському повіті вона складала 33 особи на 1 км, в Любомильському – 42, в Ковельському – 45, натомість в Крем'янецькому та Костопільському повітах – 46 осіб¹⁹.

На тлі цілої Речі Посполитої Волинське воєводство було найбільш строкатим в етнічному плані. Поряд з українцями, поляками, євреями, мешкало також кількадесят тисяч німців, чехів, росіян, а також білорусів. Більшість населення (68%) склали українці – 1 418 300 осіб, з них 40 600 проживали у містах, решта в сільській місцевості. Друга по кількості народність у Волинському воєводстві це були поляки (16,6%) – 346 600 осіб, з них в містах проживали 69 500, решта 277 100 в селах, треті по кількості це

¹⁵ *Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939...* – С. 46.

¹⁶ *Гарматны В. Вайсковыя асаднікі Палескага...* – С. 148.

¹⁷ *Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939...* – С. 48.

¹⁸ *Kęsik J. Województwo Wołyńskie 1921–1939...* – С. 101.

¹⁹ *Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych...* – С. 8.

були євреї (9,9%). По за тим понад 45 тис. осіб спілкувалося німецькою мовою, 31 тис. – чеською та російською – 23.4 тис.²⁰.

Варто звернути увагу на ще один аспект, маючи на увазі швидке зростання повітів. В міжвоєнний період існували з одної сторони невеликі повіти, як наприклад Здолбунівський – 1349 км, Горохівський – 1757 км чи Любомильський – 2054 км, а з іншого боку – великі адміністративні одиниці, територія яких подекуди перевищувала в три рази перших (Ковельський – 5 681 км, Сарненський – 5478 км, Луцький – 4 767 км)²¹.

Не однорідним було населення і за віросповіданням. За переписом 1931р. людність, що сповідувала римокатолицизм становила у Волинському воєводстві 327 856 (близько 16%), при понад 70% православних та греко-католиків, іудаїзм сповідувало 10,5% мешканців, а також протестантизм 3%²².

З метою закріплення польського державного апарату на Волині були утворені військові організації. Саме військові організації брали активну участь в утвердженні польської адміністрації на ново приєднаних територіях, виконуючи функції війтів, повітових староств. Найбільші з них: Союз Осадників, Союз Резервістів, Стрільський Союз, Союз Військових Інвалідів, Союз Польських Легіоністів, Союз Легіонерів Польських Військових Інвалідів, Союз Офіцерів Резерву Польщі та інші. Закінчення військових дій на весні 1920 р. не означало на цій території політичної та суспільної стабільності. Українці відносились з пересторогою до нової влади, не беручи участь в утвердженні на території воєводства, напроти – брали активну участь в антипольському партизанському русі керованою через Закордонний Відділ Комуністичної Партії України²³.

На території Волинського воєводства на початку двадцятих років було близько 800 км залізничних ліній. Це було прерогативою для військових сил російської імперії, а не для розвитку інфраструктури міст. Так не маючи військового значення Луцьк був віддалений від найближчої станції понад 5 км. Деякі центри гмінних повітів знаходились на відстані 40 км, а у крайніх випадках навіть 60 км від найближчої залізничної станції. Понад половина протяжності залізничних колій знаходилась на території Ковельського повіту. Ковель був з'єднаний з містами Брест, Люблін, Рівне та Сарни. Іншим залізничним вузлом було місто Рівне, через яке проходила лінія, що з'єднувала Вільно зі Львовом через Броди. В 1926 р. через Волинь проходило 4486 км доріг, з чого доріг з твердим покриттям було лише 830 км. Решта – це були ґрунтові дороги, якість яких залежала від погоди, місця та інтенсивності використання²⁴.

Якщо брати освітню сферу, то перед 1914 р. на території Волині існували єдині народні російські школи, а також єврейські та протестанські.

²⁰ *Kęsik J. Województwo Wołyńskie 1921–1939...* – S. 105.

²¹ *Mądrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939 ...* – S. 75.

²² *Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych...* – S. 7.

²³ *Mądrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939...* – S. 77.

²⁴ *Ibidem.* – S. 17.

В останніх роках перед початком I світової війни до школи ходило близько 70 000 дітей. Середніх шкіл нараховувалось 14. В період війни шкільна система була зруйнована. Після закінчення війни, та встановлення Другої Речі Посполитої, виникають нові школи утворені старанням суспільних організацій, як наприклад Польська Маціш Школьна. На 1922 р. існувало 658 шкіл, серед яких 395 польських та 233 українських. До шкіл ходило 27 885 учнів. У шкільному навчальному році 1923/1924 діяло вже 1086 державних початкових шкіл (672 польських та 289 українських).²⁵

Що ж до умов медичного обслуговування на Волині то воно було вкрай незадовільним. В першій половині двадцятих років працювало у воєводстві заледве 200 лікарень, а кількість ліжок в лікарнях не перевищувало 500. На той самий час понад 68% мешканців воєводства не вміло писати та читати. В 1926 р. на одного лікаря припадало 3130 мешканців міст та 15 640 жителів сільської місцевості²⁶.

Велике значення для розвитку свідомості волинських українців мали парламентські вибори в 1922 р., широка група волинських діячів увійшла перед виборами в склад Блоку Національних Меншин (БНМ), в рамках якого був утворений окремий Український Народний Виборчий Комітет Волині, Холмщини, Підляшшя, та Полісся. Його декларація наголошувала с, що його члени стояли на позиції польської державності. Українські партії, що входили до складу БНМ, критикували примусове окатоличення, заборона владою вживання української мови на Волині та масове закриття «Просвіт». Речники українських партій наполягали на ліквідації двомовних шкіл, впровадження української мови в усі державні органи та органи самоврядування, передачі управління ними українцям. Крім вже згаданого БНМ на теренах воєводства діяла низка українських політичних сил, які претендували на роль «репрезентанта» українського населення Волині. Українські політичні сили на цих виборах були представлені Партією Українське Народне Об'єднання (ПУНО), Українською Народною Партією (УНП) та Союзом Народних Рад (СНР). Але, не зважаючи на голосні заяви, ці три політичні сили значної підтримки в українського населення краю не мали тому, що основна маса українців підтримувала Український Національний Виборчий Комітет Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся (УНВК), що діяв як автономна одиниця БНМ. Пізніше, до середини 20-их рр. місце легальних організацій зайняли нелегальні конспіративні організації, такі як – Комуністична Партія Західної України та Організація Українських Націоналістів.

У період виборів 1922 р. проурядові партії протиставлялися тим українським силам, які бойкотували загальнодержавну компанію. Одні з них пішли на вибори самостійно, інші координували свої дії з польськими партіями. Суспільно-політична практика засвідчила, що курс на порозуміння з Поль-

²⁵ Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych ... – S. 47.

²⁶ Kęsik J. Województwo Wołyńskie 1921–1939... – S. 101.

щею, став результатом орієнтації окремих партій на здобуття українцями громадянських і національних прав, ідеалізацій польського конституційналізму і неприйняття комуністичних ідей²⁷.

Отже, після входження Волинського воєводства до складу Другої Речі Посполитої, воєводство продовжувало знаходитись в економічній, господарській та культурно освітній відсталості. Нестача сільського господарських земель змушувала українців емігрувати з рідних територій, водночас польська влада надавала дозвіл та привілеї для колишніх військових на створення власних господарств у воєводстві. Така політика породжувала конфліктогенний стан між українцями та поляками, що породжувало часті міжетнічні сутички.

²⁷ *Mietlicz E. Geografia polityczna Kresów Wshodnich w latach 1922–1930 // Political geography of the Eastern Borderland in 1922–1930. – Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. – Lublin–Polonia. – 1999. – S. 110–112.*